

HERSCH LAUTERPACHT (1897–1960) – DROGA DO NAUKI PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO¹

Hersch Lauterpacht (1897–1960) to jeden z najwybitniejszych jurystów internacjonalistów XX wieku, współkonstruktor współczesnego międzynarodowego prawa karnego, który podobnie jak inny prawnik o ogromnych zasługach dla międzynarodowego prawa karnego Rafał Lemkin (1900–1959), swoje szlify naukowe w znacznej mierze zawdzięczał Wydziałowi Prawa Uniwersytetu Lwowskiego.

Lauterpacht do dziejów powszechnych wszedł także jako jeden z twórców podstaw prawnych Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. W zaciszu gabinetu profesorskiego sformułował definicję „zbrodni przeciwko ludzkości” i osadził ją w triadzie głównych zbrodni dokonywanych przez niemieckich nazistów w okresie II wojny światowej².

Wielkość Lauterpachta kształtowała się od dzieciństwa, które spędził w Żółkwi, przez młodość, która przeminęła we Lwowie i w Wiedniu, a domknęła się w Londynie, gdzie rozpoczęła się też pełna dojrzałość.

Hersch Lauterpacht żył tylko 63 lata, z czego ok. 10 przeżył w Żółkwi, ok. 12 we Lwowie, 4 w Wiedniu, 14 w Londynie i 23 w Cambridge. Zatem w Żółkwi i we Lwowie przeżył 22 lata (ponad 1/3 życia), niemal tyle co w Cambridge. W tych galicyjskich latach kształtowała się oso-

bowość i budowała wiedza przyszłego uczonego.

MIASTO RODZINNE

Hersch Lauterpacht urodził się w Żółkwi w religijnej rodzinie Arona³ i Debory Türkenkopf (córci Meiera, mączarza w Żółkwi oraz Szewy). Żółkiew w tym czasie była miastem powiatowym, w którym mieszkali przede wszystkim wyznawcy trzech religii: judaizmu, grekokatolicyzmu, rzymskiego katolicyzmu. Większość deklarowała narodowość polską, ale wśród tej grupy ok. 60–70 procent było wyznawcami judaizmu. Żydzi stanowili ok. 1890–1910 r. około połowy mieszkańców miasteczka⁴. Według spisu ludności z 1921 r. społeczność żydowska liczyła 3718 osób (47% ogólnej liczby mieszkańców), Polacy stanowili ok. 35%, Ukraińcy ok. 25%⁵. Żydzi mieli tu piękną renesansową synagogę. Grekokatolicy okazały klasztor bazylianów i uroczą drewnianą cerkiew, a rzymscy katolicy przepiękną kolegiatę oraz klasztor dominikanek.

Hersch miał starszego brata Dawida, nazywanego Dankiem, który urodził się 18 sierpnia 1894 r. W 1896 r. (16 sierpnia) urodził się drugi syn w rodzinie Arona i Debory, ale zmarł

¹ Referat wygłoszony na konferencji w Żółkwi 6 października 2017 r. jako *Formation and scientific path of Hersch Lauterpacht as an international lawyer*. Referat przygotowano na podstawie źródeł archiwalnych zgromadzonych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) oraz w Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego (DALO), a także źródeł publikowanych oraz opracowań.

² Zob. P. Sands, A. Redzik, *Lauterpachtów dwóch: Elihu (1928–2017), Herch (1897–1960)*, „Palestra” 2017, nr 7–8, s. 215–217.

³ W literaturze podaje się zapis imienia jako Aaron, ale dokumenty archiwalne wskazują na zapis przez jedno a.

⁴ Według danych z 1890 r. w Żółkwi mieszkało wyznawców judaizmu ok. 50%. Tak podaje np. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.

⁵ <http://shtetlroutes.eu/pl/zhovkva-putvnik/> [2017_10_13].

Blatt 40		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort	
Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort		Der Geburtsort	
1897	1901	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Hersch Lauterpacht		Aron Lauterpacht		Debora Türkenkopf		Hersch Lauterpacht		Aron Lauterpacht		Debora Türkenkopf		Hersch Lauterpacht		Aron Lauterpacht	

Wpis w Księdze urodzeń Hersza, syna Arona Lauterpachta oraz Debory Türkenkopf

27 sierpnia. Trzecim dzieckiem był Hersz (tak zapisano jego imię w metryce), urodzony 16 sierpnia 1897 r. Najmłodszą spośród rodzeństwa była Szewa (tak zapisano imię w metryce), urodzona 13 maja 1901 r.⁶ Elihu Lauterpacht podaje, że miała na imię Sabina, a nazywano ją powszechnie Sabka⁷.

Aron Lauterpacht i Debora Türkenkopf mieszkali w Żółkwi przy ul. Lwowskiej (nr domu 109, jest to numeracja miejska, a nie numer domu przy ulicy), we wschodniej jej części, przy zakręcie, około 15 minut spacerem od zamku (1,2 km). Aron był „prywatystą” – jak podają wpisy metrykalne, czyli przedsiębiorcą. Jak wskazano, rodzina Arona i Debory była bardzo religijna, stąd wynikało ignorowanie obowiązków rejestracji związków małżeńskich, co z kolei skutkowało tym, że dzieci zrodzone w związku w świetle prawa państwowego były nieślubne, czyli nosiły nazwisko matki, gdyż formalnie rodzice byli stanu wolnego. Aron i Debora zarejestrowali swój związek małżeński dopiero w 1915 r., co spowodowało, że dzieci ich z dniem 1 lipca 1915 r. zostały legitymowane, a tym samym nazwisko matki Türkenkopf zmieniły na nazwisko ojca Lauterpacht.

Starszy brat Herscha – Dawid – rozpoczął

naukę w gimnazjum w 1905 lub 1906 r. Nie było to w Żółkwi, gdyż tutejsze klasyczne gimnazjum państwowe z polskim językiem wykładowania (noszące imię hetmana Żółkiewskiego) utworzone zostało w 1908 r. (przy zaangażowaniu prof. Stanisława Starzyńskiego⁸). Zanim do pierwszej klasy gimnazjalnej wstąpił młodszy z braci, rodzina przeniosła się do Lwowa, a miało to miejsce najpóźniej w 1908 r.⁹

Czy Hersch uczęszczał do szkoły ludowej w Żółkwi bądź do chederu – nie wiemy, ale jest to bardzo prawdopodobne, gdyż w Żółkwi działało kilkanaście szkół, w tym ludowych (jedno-, dwu- i czteroklasowych) oraz chederu (szkoły elementarne dla dzieci z religijnych rodzin żydowskich, gdzie uczono czytania w języku hebrajskim).

GIMNAZJUM V WE LWOWIE

W roku 1908 Hersz Türkenkopf rozpoczął naukę w klasie I A C.K. Gimnazjum V we Lwowie, które wkrótce otrzymało imię hetmana Stanisława Żółkiewskiego. Nauka w klasycznym gimnazjum trwała osiem lat i kończyła się egzaminem dojrzałości (maturą). Było to oczywiście gimnazjum męskie¹⁰.

⁶ Powyższe dane pochodzą z ksiąg metrykalnych znajdujących się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie – Żółkiew, urodzeni w latach 1862–1907.

⁷ E. Lauterpacht, *The life of Hersch Lauterpacht*, Cambridge 2010, s. 11.

⁸ A. Redzik, *Stanisław Starzyński (1853–1935) a rozwój polskiej nauki prawa konstytucyjnego*, Warszawa–Kraków 2012, s. 80.

⁹ Błędnie podają datę opuszczenia Żółkwi biografowie Herscha – zob. P. Sands, *East West Street: On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity*, London 2016, s. 63.

¹⁰ W tym czasie nie istniały państwowe gimnazja koedukacyjne.

Klasa III A.		
Chlubnie uzdolnieni do klasy następczej:		
Blatt Oskar	Krzemiński Bohdan	Türkenkopf Herman
Uzdolnieni do klasy następczej:		
Bart Józef	Hiss Zygmunt	Prokopczyk Bohdan
Batowski Tadeusz	Kruszelnicki Marian	Reiff Adolf
Błaszczke Maryau	Lind Jakób	Roman Ignacy
Bornstein Leon	Luft Ludwik	Schlammer Samuel
Dybajło Michał	Łabęcki Roman	Schreiber Zygmunt
Egert Zygmunt	Melnyk Aleksander	Schwarz Maksymilian
Florczak Alojzy	Morawski Marian	Sołtys Miłosz
Gęźba Roman	Niewiakowski Józef	Stadlen r. Raps Izydor
Guttmann Leon	Obszański Izydor	Streer Karol
Halpern Fischel	Pałka Marian	Tracz Stefan
Herschfeld Leon	Pariser v. Friser Józef	
Nietuzdolnionych 11:		

Wykaz uczniów klasy III A Gimnazjum V im. Stanisława Żółkiewskiego we Lwowie. Hersch Lauterpacht (Herman Türkenkopf) jako jeden z trzech chlubnie uzdolnionych

Już w pierwszej klasie Hersch wyróżniał się i jako jeden z dwóch uczniów otrzymał „stopień pierwszy z odznaczeniem”¹¹. Począwszy od klasy drugiej imię przyszłego uczonego zapisywano jako Herman. W klasie II A również uznany został za „chlubnie uzdolnionego”. Podobnie było w klasie III A (1910), IV A (1911), VI A (1913). W ostatnim opublikowanym przed wybuchem wielkiej wojny Sprawozdaniu dyrekcji Gimnazjum V (za rok szkolny 1913/1914) nie zaznaczano uczniów chlubnie uzdolnionych, ale zapewne takowym był. Warto natomiast zaznaczyć, że Hersch (Herman) był w siódmej klasie aktywnym uczestnikiem spotkań Kółka historycznego prowadzonego przez nauczyciela (profesora gimnazjalnego) Chaima Szapiro. Podczas jednego z posiedzeń wygłosił referat pt. *O Mojżeszcu*.

W czasie nauki Herscha w V Gimnazjum dyrektorem szkoły był Józef Nogaj (1856–1926), ceniony także jako uczonego i znawca literatury. Przyszłego jurystę nauczało co najmniej kilkunastu nauczycieli (profesorów gimnazjalnych). W klasie siódmej matematyki uczył Konrad Rafałowski, języka polskiego dr Marek Piekarski, języka łacińskiego Franciszek Nagórzański, hi-

storii i geografii ks. Sylwester Binek, filozofii Stefan Dańcewicz, języka niemieckiego Alfred Reich, religii mojżeszowej Chaim Schapira. Podkreślić należy, że nauka odbywała się w języku polskim.

Wśród kolegów z klasy Hersch miał Polaków, Ukraińców i Żydów. Spośród szczególnie uzdolnionych (było ich z Herschem trzech) Oskar Blatt został lekarzem (mieszkał we Lwowie, gdzie w 1940 r. został aresztowany przez Sowietów, a 26 czerwca rozstrzelany), zaś Bohdan

Krzemiński prawdopodobnie był inżynierem i tatarnikiem. Nie sposób ustalić losów wszystkich kolegów z klasy gimnazjalnej, udało się odnaleźć tylko kilku. I tak, Alojzy Florczak (1897–1962) był redaktorem i historykiem, m.in. autorem opracowania o bracie Albercie (Adamie Chmielowskim); Roman Gęźba (1895–1942) był lekarzem, a w czasie II wojny światowej oficerem AK, ps. „Leopold”, zamordowany został 15 marca 1942 r. w KL Auschwitz; Roman Łabęcki (1897–1976) był wojskowym, rotmistrzem kawalerii w wojnie 1920 r., walczył w czasie wojny obronnej 1939, a potem przebywał w obozie jenieckim; Miłosz Sołtys (1895–1945) był działaczem harcerskim z drużyny Andrzeja Małkowskiego (założyciela harcerstwa polskiego), walczył w powstaniach śląskich w wojnie polsko-bolszewickiej, potem zakładał pierwsze drużyny harcerskie na Śląsku; Karol Streer-Zbyszowski (1896–1949) był aktorem teatralnym (po wojnie w Szczecinie). Prawdopodobnie przez pewien czas kolegą z klasy przyszłego uczonego był też Marian Kruszelnicki (Мар'ян Михайлович Крушельницький) (1897–1963), ukraiński reżyser i aktor teatralny i filmowy¹².

¹¹ Dawid był wówczas w klasie IV D tego samego gimnazjum.

¹² Jest on wymieniany jako uczeń Gimnazjum V we Lwowie aż do 1914 r. W 1914 r. pojawia się też po raz pierwszy

Maturę Hersch (Herman) zdał 28 lipca 1915 r., niemal w tym samym czasie, co rodzice zarejestrowali związek małżeński. Na studia, jesienią 1915 r., zapisał się już jako Hersch Lauterpacht.

STUDIA UNIWERSYTECKIE WE LWOWIE I W WIEDNIU

Hersch poszedł śladami starszego brata (który – w przeciwieństwie do młodszego brata – nie należał do najlepszych uczniów w klasach gimnazjalnych¹³) na studia prawnicze na Uniwersytecie Lwowskim i formalnie studentem prawa we Lwowie był od 1915 do 1919 r. W tym czasie zaliczył 6 semestrów (z ośmiu wymaganych) i 26 kwietnia 1917 r. zdał na ocenę dobrą jeden z trzech egzaminów państwowych – historyczno-prawny (jedyny konieczny do uzyskania absolutorium, a jeden z trzech koniecznych przed rygorozami doktorskimi)¹⁴.

W czasie lwowskich studiów wysłuchał wy-

Hersch Lauterpacht (Herman Türkenkopf) jako uczeń piątej klasy Gimnazjum V we Lwowie

kładów z historii ustroju i prawa polskiego prof. Oswalda Balzera, z prawa kościelnego prof. Władysława Abrahama, z historii prawa sądowego polskiego prof. Przemysława Dąbkowskiego, historii prawa niemieckiego prof. Alfreda Halbana, z prawa rzymskiego prof. Marcelego Chlamtacza i Ignacego Koschembahr-Łyskowskiego, z filozofii prof. Mścisława Wartenberga, z postępowania cywilnego prof. Kamila Stefki i doc. Maurycego Allerhanda, z prawa cywilnego prof. Romana Longchamps de Bérier i prof. Ernesta Tilla,

z prawa handlowego i wekslowego prof. Aleksandra Dolińskiego, z prawa karnego prof. Juliusza Makarewicza¹⁵, z prawa politycznego doc. Edwarda Dubanowicza, z prawa administracyjnego prof. Zbigniewa Pazdry, z ekonomii prof. Stanisława Głąbińskiego, z prawa skarbowego doc. Ignacego Weinfeldta, z prawa narodów prof. Stanisława Starzyńskiego, którego słuchał przez październik 1918 r.¹⁶ W kontekście przyszłych zainteresowań Lauterpachta warto

w sprawozdaniu Gimnazjum Franciszka Józefa w Tarnopolu. Prawdopodobnie przeniósł się w 1914 r. do Tarnopola. Błędnie podają autorzy ukraińscy, że uczył się on tylko w ukraińskich gimnazjach.

¹³ Po zdaniu matury w 1912 r. (razem z nim zdawali m.in. Bolesław Herbert, ojciec Zbigniewa, oraz Stanisław Ostrowski, późniejszy profesor Wydziału Lekarskiego UJK, prezydent Lwowa, prezydent RP na uchodźstwie) Dawid zapisał się na Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego, który ukończył w 1917 r. Po odbyciu stażu kandydackiego i zdobyciu stopnia doktora praw został adwokatem we Lwowie. W 1939 r. dr Dawid Lauterpacht prowadził kancelarię adwokacką przy ul. Kopernika 19. Miał od 1926 r. żonę Ninę (Ninsię), prawniczkę, i córkę Erykę.

¹⁴ DALO, f. 26, op. 15, spr. 393, k. 137. Przewodniczącym komisji egzaminacyjnej był prof. Oswald Balzer, a egzaminatorami ponadto Marceli Chlamtacz, Przemysław Dąbkowski i Aleksander Doliński.

¹⁵ Zob. karty wpisowe w DALO, fond 26, op. 15, spr. 171, 173, 176 i 178. O studiach Lauterpachta pisze też Ihor Zeman: I. Земан, *Наука міжнародного права у Львівському університеті: монографія*, Львів: ЛНУ імені Івана Франка 2015, s. 129–134.

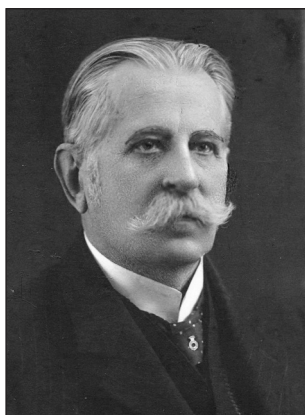
¹⁶ DALO, f. 26, op. 6, spr. 889 – Protokół posiedzenia Grona Profesorskiego Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu we Lwowie z 7 października 1918 r. – Tego dnia, na wniosek prof. Piotra Stebelskiego, powierzono wykłady z prawa narodów, w zastępstwie prof. Cybichowskiego, dziekanowi wydziału prof. Starzyńskiemu. Prof. Buzek już od pewnego czasu przebywał w Warszawie, wykłady za niego z prawa administracyjnego i statystyki powierzono prof. Zbigniewowi Pazdro z Politechniki Lwowskiej. Błędnie podają, że wykładów z prawa narodów słuchał Lauterpacht z ust prof. Buzka, Philippe Sands i Ihor Zeman, którzy powołują się na kartę wpisową na semestr zimowy roku akademickiego 1918/1919 i błąd popełniony w niej przez Lauterpachta. Zob. P. Sands, *East West Street*, s. 70; I. Земан, *Наука міжнародного права у Львівському університеті*, s. 133.

dodać, że w 1916/1917 r. wykład pt. *Hugo Groot jako twórca nowożytnego prawa międzynarodowego* prowadził doc. Jan Paygert.

W 1918 r. Hersch zapisał się na semestr siódmy (studenci wpisywali się co semestr), ale wypadki we Lwowie (wojna o miasto między Polakami i Ukraińcami, a także pogrom ludności żydowskiej) spowodowały, że nauka na Uniwersytecie została przerwana po miesiącu. Nauczanie wznowiono w pełni dopiero jesienią 1919 r. Jednak zmieniły się zasady wpisu na studia. Od składających karty wpisowe wszystkie uczelnie wyższe w Polsce (w tym Uniwersytet Lwowski) zaczęły żądać zaświadczenia o służbie w armii polskiej lub sprzymierzonej albo też w formacjach pomocniczych wojska.

Powyższe spowodowało (szczegóły niżej), że jesienią 1919 r. Hersch Lauterpacht zapisał się na ostatni, czwarty rok studiów prawniczych na Uniwersytecie Wiedeńskim. Wysłuchał wykładów z prawa konstytucyjnego Hansa Kelse-
na oraz z prawa narodów (międzynarodowego) Leo Strisowera. W 1920 r. uzyskał absolutorium (zaliczono mu 6 semestrów studiów we Lwowie), a po zdaniu dwóch egzaminów państwowych (sądowego i politycznego) przystąpił do egzaminów rygorystycznych (doktorskich), także trzech (historyczno-prawny, sądowy i polityczny), i 13 czerwca 1921 r. uzyskał stopień doktora praw.

Jednocześnie od 1920 r. Lauterpacht studiował w ramach działającej przy Wydziale Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego Szkole Nauk

Stanisław Starzyński (1853–1935), wykładowca prawa konstytucyjnego i prawa narodów we Lwowie

Leo Strisower (1857–1931), profesor prawa narodów w Wiedniu, mentor Lauterpachta

(Umiejętności) Politycznych, w ramach której napisał na seminarium prof. Strisowera rozprawę doktorską pt. *Das völkerrechtliche Mandat in der Satzung des Völkerbundes*, i po obronie jej (recenzentem, który bardzo dobrze ocenił pracę Lauterpachta, był znany z poglądów antysemitycznych prof. Alexander Hold-Ferneck¹⁷), 24 czerwca 1922 r. uzyskał stopień doktora nauk politycznych.

Wiedeń nie był miejscem, w którym Lauterpacht mógł rozwijać się naukowo. W mieście kwitł antysemityzm, co wyraźnie zauważali profesoro-
wie żydowskiego pochodzenia, jak Hans Kelsen i Leo Strisower. Hersch w tym czasie podjął współpracę z krakowską gazetą o profilu syjonistycznym wydawaną w Krakowie w języku polskim p.n. „Nowy Dziennik”, współpracując z redaktorem naczelnym, absolwentem prawa na Uniwersytecie Wiedeńskim, krakowskim adwokatem Wilhelmem Berkelhammerem (1889–1934).

W 1923 r. zawarł związek małżeński z Rachel Steinberg. W tym roku prawdopodobnie przez pewien czas przebywał we Lwowie i być może zabiegał o podjęcie pracy na uniwersytecie (Stanisław Edward Nahlik pisze, że konkurował z Ludwikiem Ehrlichem do katedry prof. Stanisława Starzyńskiego). Jeszcze w tym samym roku wyjechał z żoną do Londynu. Podjął wkrótce studia w London School of Economics, gdzie znalazł promotora w postaci prof. Arnolda McNaira. W bardzo szybkim tempie opanował dobrze język angielski i wkrótce – w 1925 r. – uzyskał

¹⁷ P.Sands, *East West Street*, s. 77.

trzeci stopień doktora, po czym rozpoczął zajęcia dydaktyczne w LSE. Kolejne publikacje przynosiły mu międzynarodowe uznanie, szczególnie prace *Private Law Sources and Analogies of International Law with Special Reference to Arbitration* (London 1927) oraz *The Function of Law in the International Community* (Oxford 1933). W 1937 r. został profesorem Uniwersytetu w Cambridge, co z dumą odnotował „Nowy Dziennik”, pisząc, że londyński korespondent gazety „Zwi Lauterpacht” został profesorem zwyczajnym prawa międzynarodowego w Cambridge¹⁸.

Wypada w tym miejscu wskazać, że Hersch Lauterpacht posługiwał się w swoim życiu nie tylko dwoma nazwiskami (w latach 1897–1915 – Türkenkopf, a od 1915 do śmierci – Lauterpacht), ale i kilkoma wariantami zapisu imienia. W metryce wpisano Hersz, w gimnazjum zapisywano Hersz lub Herman, na studiach lwowskich – Hersz, w Wiedniu – Herman i Hersch, w Londynie – Hersch, a w rodzinie i w środowisku syjonistycznym – Zwi. Do tego koledzy z Polski pisali „Henryk”. Czyli chronologicznie używał imion w wariantach: Hersz, Zwi, Herman, Henryk, Hersch.

* * *

Po przedstawieniu pokrótce pierwszych 30 lat życia wybitnego uczonego, wypada postawić kilka pytań:

1. Jaki wpływ na Lauterpachta miało dzieciństwo w Żółkwi i młodość we Lwowie oraz studia na Uniwersytecie Lwowskim? Kto we Lwowie był jego naukowym mistrzem (jeżeli takowego miał)?
2. Kto był naukowym mistrzem Lauterpachta w Wiedniu?
3. Dlaczego w 1919 r. Lauterpacht opuścił Lwów, nie ukończywszy Uniwersytetu?
4. Czy do Londynu Lauterpacht pojechał jako w pełni ukształtowany uczonego?

Ad 1. Na pytanie próbuje odpowiedzieć w wydanej w 2016 r. książce pt. *East West Street* prof. Philippe Sands, twierdząc, że doświadczenia nietolerancji, ograniczania praw Żydom, konfliktów, szczególnie w l. 1914–1918 (w tym pogromu we Lwowie w XI 1918) istotnie wpłynęły na Lauterpachta i jego dążność do ochrony praw jednostki w zderzeniu z molochem państwa. Czy rzeczywiście tak było? Czy Lwów był wówczas miastem krwawych konfliktów narodowych i religijnych? Zbyt duże to uproszczenie. Przed wojną polsko-ukraińską (1918–1919) takich radykalnych konfliktów nie było. Pogrom z listopada 1918 r. był wyjątkiem. Hersch do tej pory raczej nie doświadczył nietolerancji. Studentów żydowskich na Wydziale Prawa we Lwowie było bardzo wielu, ok. 30–40%.

Jak wskazano, Lauterpacht wysłuchał we Lwowie większość wykładów przewidzianych w programie studiów prawniczych. Który z uczonych mógł mieć największy wpływ na Lauterpachta? Po porównaniu zainteresowań Lauterpachta z tego okresu (ale też późniejszego) i głębszym namysłem wydaje się, że najbliższe było mu do Stanisława Starzyńskiego, *nota bene* niemal sąsiada (Starzyński był honorowym obywatelem Żółkwi, a pomieszkiwał nieopodal w rodzinnym pałacu w Derewni, gdzie gospodarował jego brat Tadeusz – burmistrz Żółkwi w czasie urodzin Herscha w 1897 r.). To jednak niewystarczający powód, by powiązać Lauterpachta ze Starzyńskim. Jeżeli jednak uwzględnimy fakt, że Starzyński najprawdopodobniej skierował do współpracy z Lauterpachtem swojego bliskiego ucznia Antoniego Derynga¹⁹, oraz to, że zainteresowania naukowe Starzyńskiego i Lauterpachta koncentrowały się wokół podobnych zagadnień, to znacznie uprawdopodobnimy wpływ lwowskiego uczonego na swojego studenta. Lauterpacht także słuchał przez październik 1918 r. Starzyńskiego wykładów z prawa międzynarodowego i były to prawdopodobnie pierwsze wykłady z tego przedmiotu,

¹⁸ J. Karmel, *Zadziwiająca kariera. Dr Zwi Lauterpacht zwyczajnym profesorem prawa międzynarodowego w Cambridge*, „Nowy Dziennik” 1937, R. XX, nr 325, z 26 listopada 1937 r., s. 5.

¹⁹ A. Redzik, *Stanisław Starzyński (1853–1935) a rozwój polskiej nauki prawa konstytucyjnego*, s. 212, 222.

które słyszał. Poza tym wydaje się, że znał jego obszerny podręcznik do prawa politycznego²⁰, gdyż zapewne we Lwowie przygotowywał się do egzaminów sądowego i politycznego.

Jak już wskazywałem, Starzyński od czasów studenckich (lata siedemdziesiąte XIX w.) ochronę prawną jednostki uczynił jednym z głównych motywów swojej działalności naukowej. Już w 1876 r. upominał się o nowocześniejszą instytucję „publicznych stróżów prawa, oskarżycieli, którzyby z urzędu czuwali nad przestrzeganiem prawa publicznego przedmiotowego i zaskarżali władzę administracyjną z urzędu np. o ograniczenie swobody wiary i sumienia, o naruszenie tajemnicy listowej (...)”²¹. W 1912 r. na łamach redagowanego przez studentów prawa czasopisma „Prawnik” pisał o prawach jednostki w zderzeniu z nowożytnym państwem... Przywołał krytycznie, ale i aprobująco myśl Hansa Kelsena, że wszelkie prawo w państwie jest prawem państwowym (politycznym)²². Zwrócił uwagę na fakt, że „Nowożytne państwo jest pod niejednym względem podobne do Molocha, pożerającego, jakkolwiek w interesie ogółu, swoje własne dzieci” i wskazywał niebezpieczeństwa w określaniu granic ograniczeń praw jednostek przez państwo.

W tym „przedwielkwojennym okresie” Starzyński nie widział jeszcze struktur międzynarodowych mogących ograniczać władzę państwa (prawo polityczne państwowe), ale tuż po wojnie przyjął z uznaniem powstanie Ligi Narodów, prowadził na jej temat wykłady i założył we Lwowie „Towarzystwo Ligi Narodów”. Niemal w tym samym czasie Lauterpacht obronił w Wiedniu doktorat poświęcony

właśnie Lidze Narodów. W 1927 r. Starzyński napisał w „Prawniku”, że wojna uwidoczniła daleko idące niedostatki prawa politycznego i prawa narodów, które wołają „donośnym głosem o usunięcie braków, o wypełnienie luk, o uchylene najmniej sprawiedliwych postanowień, o stworzenie koniecznych gwarancji”²³. I dalej: „Wystarczy wskazać na ogromne nowe horyzonty, jakie się stworzyły przed prawem międzynarodowym przez stworzenie Ligi Narodów, przez wprowadzenie systemu arbitrażowego tak w sporach pomiędzy państwami na tle ich spraw ogólnopaństwowych, jak i w sporach na tle spraw i uprawnień poszczególnych jednostek, należących do różnych państw; wystarczy zwrócić uwagę na nowe ustosunkowanie, jakie się wytwarza pomiędzy państwem a jego obywatelami wskutek wybuchu wojny, i niedostateczne w dzisiejszym prawie określenie tego stanu rzeczy; (...)”²⁴. Owe nowe horyzonty dostrzegł bez wątpienia niedawny uczeń lwowskiej *Alma Mater*, który w tym czasie przedstawiał w Londynie rozprawę doktorską o źródłach prawa i analogiach w prawie międzynarodowym, zaś w 1933 r. opublikował przełomową książkę o funkcji prawa w społeczności międzynarodowej²⁵.

Ad 2. Każdy, kto zna sylwetkę naukową Lauterpachta, wie, że w literaturze wskazuje się na silny jego związek z Hansem Kelsenem (1881–1973), co po trosze wynika stąd, że sam Kelsen o tym napisał. Gdy podjąć jednak refleksję nad poglądami Hansa Kelsena w okresie wiedeńskim i jego czystej teorii prawa (normatywizmu) i odnieść je do podejścia do prawa

²⁰ S. Starzyński, *Ogólne i austriackie prawo polityczne*, wyd. 5, Lwów 1912, ss. 928.

²¹ „Może być, że kiedyś wzniesie się poczucie prawa aż do wprowadzenia instytucji publicznych stróżów prawa, oskarżycieli, którzyby z urzędu czuwali nad przestrzeganiem prawa publicznego przedmiotowego i zaskarżali władzę administracyjną z urzędu np. o ograniczenie swobody wiary i sumienia, o naruszenie tajemnicy listowej” – S. Starzyński, *O kompetencji Trybunału Administracyjnego*, PPIA 1876, s. 143.

²² S. Starzyński, *Państwo, prawo jednostka*, „Prawnik” 1912, z. 2, s. 41. Starzyński cytuje tu rozprawę habilitacyjną H. Kelsena, *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre*, Tübingen 1911, s. 268.

²³ S. Starzyński, [Przedmowa], „Prawnik” 1927, R. I (S. II), nr 1, s. 1–2.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ H. Lauterpacht, *The Function of Law in the International Community*, Oxford 1933.

Lauterpachta, a w szczególności do dążności do zabezpieczenia jednostki i jego praw, to pojawiają się pewne wątpliwości.

Studując Kelsena, ale też uczonych lwowskich, których słuchał Lauterpacht, można zastanowić się, czy większego wpływu nie miał na niego np. Stanisław Starzyński we Lwowie czy Leo Strisower w Wiedniu.

W Wiedniu znacznie więcej czasu niż na wykładach Kelsena spędził Lauterpacht na seminariach i wykładach Leo Strisowera (1857–1931), profesora prawa międzynarodowego. To na jego seminarium napisał rozprawę doktorską z nauk politycznych. Strisower pochodził z miasteczka Brody w Galicji²⁶ i – jak wielokrotnie odnotowywano w literaturze – jako profesor i dydaktyk żywo interesował się studentami żydowskimi, a szczególnie z Galicji. Sam był Żydem, który nie był obojętny na ruchy syjonistyczne, w których z kolei działał od czasów lwowskich Lauterpacht²⁷. Nie może zatem dziwić, że Lauterpacht znalazł w Strisowerze mentora i mistrza. W twórczości Strisowera można też znaleźć przykład powiązania naukowych zainteresowań międzynarodowych z dążeniami do odtworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Wyraźnie jest to widoczne w przygotowywanym tuż przed śmiercią krytycznym memorandum wobec ogłoszonej przez Wielką Brytanię Białej Księgi w sprawie Palestyny. Opracowywał je na prośbę żydowskich studentów z zamiarem przekazania Lidze Narodów oraz Stałemu Trybunałowi Sprawiedliwości Międzynarodowej w Hadze²⁸.

Ad 3. Z pewnością powodem owym nie była zasada *numerus clausus*, co błędnie wskazuje się w literaturze²⁹, bo wówczas taka nie istniała na Uniwersytecie Lwowskim. W l. 1918–1922 40% i więcej studentów Wydziału Prawa było Ży-

dami. Dlaczego zatem nie mógł studiować we Lwowie Lauterpacht?

Pewną wskazówkę znajdujemy w książce syna o ojcu. Otóż Hersch w listopadzie 1918 r. najprawdopodobniej należał do Milicji Żydowskiej, która mimo że formalnie niezależna z zadaniem ochrony ludności żydowskiej Lwowa w czasie konfliktu zbrojnego o miasto między Polakami i Ukraińcami, to tak nie była postrzegana, do czego przyczyniali się po trosze sami uzbrojeni milicjanci, którzy występując w obronie ludności żydowskiej, narażali się walczącym.

Prawdopodobny udział Herscha w strukturach milicji i brak zaangażowania po stronie polskiej spowodowało to, że po wznowieniu w 1919 r. przerwanych w listopadzie 1918 r. zajęć nie mógł wykazać się służbą w wojsku polskim lub sprzymierzonym, ani też w formacjach pomocniczych. Wymóg takiego zaświadczenia jako załącznika do karty wpisowej na kolejny semestr pierwotnie prowadziły szkoły akademickie, a potem potwierdziła uchwała Rady Ministrów i przez dwa lata obowiązywał w polskich szkołach akademickich. Wymóg ów dotknął przede wszystkim Ukraińców (służących w armii Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, ale niesłużących w armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, bo ta była sprzymierzona), a w mniejszym stopniu Żydów, którzy wykazywali się służbą w wojsku, ale także w oddziałach pomocniczych dla armii (liczba wpisów studentów żydowskich nie uległa w związku z powyższym istotnemu zmniejszeniu).

Dodatkowym powodem wyjazdu Herscha ze Lwowa mógł być też wspomniany pogrom, dokonany przez Polaków po wyparciu ze Lwowa Ukraińców 22 listopada 1918 r. Pogrom pochłonął życie ok. 50–73 osób, setki ludzi zostało rannych, zniszczono bardzo wiele sklepów, kramów, a także domostw. Choć

²⁶ M. García-Salmones Rovira, *The Project of Positivism in International Law*, Oxford University Press 2013, s. 185–189. Błędnie o Strisowerze jako antysemitę pisze I. Zeman w swojej książce (s. 134). Jednak autor ten wkrótce opublikuje w jęz. niemieckim źródłowy artykuł, w którym dokładnie przeanalizował życie i dokonania Strisowera.

²⁷ Zob. E. Lauterpacht, *The life of Hersch Lauterpacht*, s. 15–25.

²⁸ M. García-Salmones Rovira, *The Project*, s. 185–189.

²⁹ E. Lauterpacht, *The life of Hersch Lauterpacht*, s. 21, za nim: P. Sands, *East West Street*, s. 81.

sprawcy zostali szybko ukarani (skazano kilkakrotnie osób, w tym ok. 50 na karę śmierci, którą wykonano), to pogrom lwowski spowodował liczne długotrwałe reperkusje na arenie międzynarodowej.

Zważywszy na fakt, że we Lwowie została cała rodzina Herscha (w tym rodzice i brat przygotowujący się do adwokatury), mało przekonujący jest powyższy argument, tym bardziej że Hersch wielokrotnie był we Lwowie i w Krakowie. Publikował tu pierwsze swoje materiały (np. w „Nowym Dzienniku”). Wyrażał ponoć też zainteresowanie powrotem na uniwersytet we Lwowie (relacja Nahlika).

Ad 4. Na pytanie to trudno jednoznacznie odpowiedzieć, gdyż przez kilka londyńskich

lat Lauterpacht prowadził pogłębione studia naukowe, co zakończyło się trzecim doktoratem (po dwóch wiedeńskich). Jego londyńskim mentorem był – jak wspomniano – Arnold McNair (1885–1975), wybitny znawca prawa międzynarodowego, potem pierwszy prezydent Europejskiego Trybunału Praw Człowieka³⁰.

Można zaryzykować stwierdzenie, że do Londynu Lauterpacht przybył jako w pełni przygotowany do pracy naukowej prawnik, wykształcony we Lwowie i w Wiedniu, o skonkretyzowanych zainteresowaniach. Pełną dojrzałość naukową osiągnął on jednak na przełomie lat 20. i 30., a potwierdzeniem tego jest dzieło z 1933 r. (*The function of law in the International Community*), które do dziś stanowi klasykę gatunku.

³⁰ Zob. szerzej E. Lauterpacht, *The life of Hersch Lauterpacht*, s. 41–45.

Summary

Adam Redzik

HERSCH LAUTERPACHT (1897–1960)

– THE ROAD TO THE SCIENCE OF INTERNATIONAL LAW

This paper aims to describe the development stage of Hersch Lauterpacht's scholarly career. For the first time in literature it evokes the details of his education in a Polish Gymnasium no 5 in Lwów (now Lviv) (1908–1915), his studies at the Faculty of Law at University of Lwów – which was Polish at the time (1915–1919) and, also, at the Austrian University in Vienna (1919–1922). Efforts were made to show who, amongst the professors in Lwów and in Vienna, had influence on the formation of Lauterpacht scientific views – proving that it could be professor Stanisław Starzyński in Lwów, who was Lauterpacht's first lecturer in the field of international law and Leo Strisower, whose lectures he attended in Vienna, and under whose guidance he wrote his doctoral dissertation on political science. The reasons that led to Lauterpacht to leave Lwów in 1919 before finishing his studies are also described. The latter part of this paper aims to answer the question whether Lauterpacht came to London as a scholar or still as an apprentice.

KEY WORDS: Hersch Lauterpacht, international public law, Jan Kazimierz University in Lwów (University of Lviv), Lwów–Lviv, University of Vienna, Vienna, London, Cambridge, Stanisław Starzyński, Leo Strisower, Hans Kelsen

POJĘCIA KLUCZOWE: Hersch Lauterpacht, prawo międzynarodowe publiczne, Uniwersytet Lwowski, Lwów, Uniwersytet Wiedeński, Wiedeń, Londyn, Cambridge, Stanisław Starzyński, Leo Strisower, Hans Kelsen